

AYDINLANMIŞ DEVLET
PATRONLUĞUNDA BİLİM
1933 Türk Üniversite Reformu ve Sürgün
Alman Bilimadamları

Hüsamettin ARSLAN*

ÖZET

Bilim ve bilimsel kurumlar, Türk modernleşmesinin gerçekten neresindedir? Türkiye'deki üniversitelerin dünya üniversiteleri hiyerarşisindeki yeri neresidir? Türkiye'deki bilim, üniversite ve bilim adamı üçlüsü, "Evrensel Bilim Cumhuriyeti"nin hangi bölgesinde ve ne kadar söz sahibi olarak bulunmaktadır? Bu makalenin, Türkiye'deki çağdaş araştırma literatürünün ihmal ettiği bu kapsamlı sorulara cevap veremeyeceği açıktır; bu yüzden o, çok daha mütevazı bir görevi, 1933 Türk Üniversite Devrimi ve ulus-devlet projesi kapsamında ona yüklenen misyonu dikkate almak ve o devrimi yapan iradenin nasıl bir üniversite tahayyül ettiğini ortaya koymak amacıyla olacaktır.

---

*Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Çalışmanın öne sürdüğü tez, şöyle özetlenebilir: Türkiye’de “üniversite” sorunu, başka her şeyden önce “politik” ihtilafların ürünüdür. Bir asırdır devam eden tartışmalarla kemikleşen bu ihtilaf, Türkiye’nin “kültürel muhafazakârları” ile “modern muhafazakârları” arasında cereyan etmektedir. Daha açık bir dille; üniversite konusundaki ihtilaf, bugün ulaştığı form itibarı ile toplumumuzun “Hz. Muhammedsiz İslamcılarıyla”, “Mustafa Kemalsiz Kemalistleri” arasında yaşanmaktadır. Bu gerilim, Türkiye’de üniversitenin diğer sorunlarının kaynaklarının en önemli olanıdır.

Türkiye’de üniversite sorunu, 1933’de tayin edilen misyonda ikamet eder: o zamanın entelektüel-militer bürokratlarının ve günümüzün militer-sivil bürokratlarının bir “klişe” halinde (özellikle askeri darbe dönemlerinde) tekrarladıkları üzere, üniversitenin misyonu, öncelikle bilim ve teknoloji üretmek değil, modern ulus devlete meşruiyet zemini sağlamak ve “muasır medeniyet” düzeyini yakalamaktır. Bilim, sadece tali bir misyondur. Aslî misyona göre üniversite, Türk toplumunu “bilime” göre yeniden dizayn etmekte kullanılan bir dinamodur. Üniversitenin –hatta bir bütün olarak eğitim kurumlarının- görevi, toplumu sekülerleştirmek; imparatorluk bakiyesini “modern ulus”a dönüştürmektir.

Bu minvaldeki tartışmalar, eleştirel bir tarih okumasına paralel olarak bilim fetişizminin nasıl ‘holokost’a vardığından, Türkiye’ye gelen Yahudi akademisyenlerin oluşturduğu diasporaya dek türlü alt-başlıklarla belli bir bütünlük arz edecek şekilde sunulmakta ve makale, sorgulayıcı bir değerlendirmeye son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Bilim, 1933 Üniversite Reformu, Sürgün Alman Bilimadamları.

GİRİŞ: AKIL, BİLİM, SİYASET

Aşağıdakilerin gözleri “benzerlikleri” değil, “farklılıkları” görme eğilimindedir; Türkiye’de üniversite sorununa bir farklılığın altını çizerek başlayalım. Türkiye’de modern bilim ve üniversite, şu temel farklılığın rahminde şekillenmiştir: Modern bilimin ve üniversitenin Türkiye’de Batı’da olduğu gibi, toplumun kendi iç mekanizmalarının “doğal” ürünü olarak doğmadığı, aksine onun bir başka toplumdaki ve uygarlıktan ithal edildiği gerçeği, bilinen ve tartışma götürmez bir şeydir. Aynı şey modern Batı için geçerli değildir; Batıların modern bilimi ve çağdaş üniversiteyi “ithal” edebilecekleri bir başka “Batı,” modern Batı’nın “Batısı”; Amerika’nın “Amerikası,” Oxford’un “Oxford”u NASA’nın “NASA”sı

yoktur; bizim vardır. Bu dünya toplumları hiyerarşisinde aşağıda olmanın yazgısıdır. Bu aşağıda olmaya “yazgılı olma” durumu, Türkiye’de bilim ve üniversite sorununun uluslararası konjonktürdeki ayağını oluşturuyor ve burada soruna, yalnızca yeri geldiğinde atıflarda bulunmakla yetinilecek.

Türkiye’de üniversite problemi konusunda şu tür genel sorular yönelmek mümkündür: Bilim ve bilimsel kurumlar Türk modernleşmesinin neresindedir? Türkiye’nin son iki yüz yıldır süregelen ve çağdaş araştırmacılar ve yazarlar tarafından “modernleşme,” “batılılaşma,” “batıcılılaşma,” “sekülerleşme”** ve son zamanlarda “globalleşme” gibi kendileri de önemli ölçüde belirsiz ve tartışmaya açık kavramlarla etiketlenen büyük toplumsal dönüşüm sürecinde bilim adamının, bilimin ve bilimsel kuramların, daha açık bir söyleyişle bilginin çağdaş ana sitesi üniversitenin yeri neresidir ve rolü ne olmuştur? Modernleşme sürecimizin ana unsurlarından biri olarak “modern üniversite ve eğitim/öğretim” projesi ne ölçüde başarılı olmuştur? Türkiye’de üniversitenin dünya üniversiteleri hiyerarşisindeki yeri neresidir? Türkiye’de bilim, üniversite ve bilim adamı “Evrensel” Bilim Cumhuriyeti’nin neresinde?

Elinizdeki metnin Türkiye’deki çağdaş araştırma literatürünün ihmal ettiği bu kapsamlı sorulara cevap veremeyeceği açıktır; bu yüzden o, çok daha mütevazı bir görevi, 1933 Türk Üniversite Devrimi (“reform” kavramı yerine “devrim” kavramını tercih ediyorum; çünkü olayın “Cumhuriyet ve Ulus Devlet Projesi” diye adlandırabileceğimiz daha kuşatıcı bir “devrim”in, sıralamada “harf” devriminin hemen arkasına yerleştirilebilecek bir “mini devrim” olduğunu düşünüyorum; söylemeye bile gerek yok ki, “aşağıdan” devrim değil, “yukarıdan” devrim.

Bu kontekstte, bu yazının öne sürdüğü, tartışmayı ve savunmayı tasarladığı tez genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Türkiye’de “bilim, teknoloji, üniversite ve toplum” sorunu, başka her şeyden önce “politik” ihtilafların ürünüdür; bu sorun 1933 Türk Üniversite Devrimin de, bizatihi modern üniversitemizin kuruluş akt’ında/hamlesinde mündemiçtir. Üniversite konusunda bir asra yakın bir süredir devam eden ve günümüzün

---

** Bütün bu kavramlar arasından ben, kendi entellektüel bakış açımın daha uygun bulduğum için toplumdaki klasik yaşama tarzının giderek “öte dünya” ya angaje olmaktan çıkarak yalnızca bu dünyayla, bu dünya ile ilgili politik, ideolojik, ekonomik, askeri, kültürel ve maddi sorunlarla ilgili hale gelmesi anlamında “sekülerleşme” terimini tercih ediyorum.

alevlenen tartışmalarında tekrar sahneye çıkan ihtilaf, Türkiye'nin "kültürel muhafazakârları" ile "modern muhafazakârları" arasında bir ihtilafıdır. Daha açık olma kaygısıyla, bu ihtilaf şöyle formüle edilebilir: Türkiye'de üniversite konusundaki ihtilaf, bugün ulaştığı form itibarı ile toplumumuzun "Hz. Muhammedsiz İslamcılarıyla" "Mustafa Kemalsiz Kemalistleri" arasında bir ihtilafıdır. Bu ihtilaf, modern üniversitemizin kuruluş (1933 Üniversite Reformunda ya da Devrimi'nde) mündemiçtir. *Bu* aynı zamanda üniversitenin diğer tali sorunlarının da temel kaynaklarından biri, muhtemelen en önemlisidir. Başlangıç sonucu içerir; sonuçların tohumları başlangıçlardadır. Türkiye'de üniversite sorunu, 1933 Üniversite Devrimi'nde tayini edilen misyonda ikamet eder: o zamanın entellektüel-militer bürokratlarının ve günümüzün militer ve sivil bürokratlarının bir "klişe" halinde tekrarladıkları (özellikle "askeri darbe" dönemlerinde tekrarladıkları) üzere, Türkiye'de modern üniversitenin misyonu, öncelikle bilim ve teknoloji üretmek değil, öncelikle modern ulus devlete meşruiyet zemini sağlamak ve Türk toplumunu "muasır medeniyet" düzeyine, mümkünse üstüne çıkarmaktır; tayin edilen bu misyona göre, elbette bilim ve teknoloji üretimi de modern üniversitenin misyonu içinde yer alacaktır. Fakat bilim ve teknoloji üretimi üniversitenin öncelikli misyonu değil, tâli misyonlarıdır. Aslî misyona göre, üniversite, aynı misyon yüklenmiş olan diğer temel eğitim kurumları gibi, egemen özelliği Türk toplumunu "bilime" göre yeniden dizayn edecek olan dinamodur. Genelde eğitim kurumları, özelde üniversite toplumu "sekülerleştirmenin" dinamosudur. Üniversite'nin misyonu, imparatorluk bakiyesi bir halkı "ulus"a dönüştürmektir.

Söz konusu ihtilafı ve sorunu ele almadan önce, bazı ilave genel tespitlerde bulunalım. Diğer bütün "modern" kuramlarımız gibi "bilim ve üniversite" de toplumumuzun ikiyüz yılı aşkın uzun bir zaman dilimini kaplayan "modernleşme" sürecinin parçasıdır; bu yüzden "modernleşme sürecimizin handikaplarını" diğer modern kurumlarımız ne kadar taşıyorsa, bilim ve üniversitemiz de o kadar taşır. Bu handikapları, diğer bütün handikaplarımızı da içeren bir genel handikapla şöyle ortaya koyabiliriz: toplumumuzun modernleşmesi, dünya toplumları hiyerarşisinde kendi iç mekanizmalarının ürünü "modern" kurumlarıyla birlikte karşı konulamaz ve tehlikeli bir yükselme (bazıları burada "ilerleme" terimini kullanmayı tercih edebilirler) sürecini yaşayan toplumlar ile aynı süreçte ve eş zamanlı olarak "geleneksel" kurumlarıyla "düşüş" (bazıları

“gerileme” terimini tercih edebilirler) sürecini yaşayan bir toplumun asimetrik ilişkisi içinde gerçekleşmiştir. Türkiye’nin modernleşmesi, devleti ve halkıyla dünya toplumları hiyerarşisindeki düşüş seyri sırasında gerçekleşmiştir. Yani, modern Batı’da üniversite “yükseliş/ilerleme” sürecinde ortaya çıkmışken, Türkiye’de bir çöküş sürecinin, daha mutedil bir deyimle, çöküşten kurtulma sürecinin ürünüdür. Bütün krizler çöküşe imada bulunmasalar bile, çöküşler krizlerdir. Türkiye’de üniversite bir krizin ürünüdür. Buradan doğan sorun, “zayıf ya da güçsüz olanın” hazımsızlığının kronikleşmesidir. Kronik izlenimi veren bu hazımsızlığın Türkiye’deki tipik mekânlarından biri, bilimsel hayat ve üniversitedir.

Modern bilim ve üniversite, yaygın Ortodoks mitin aksine, “nötr,” “objektif,” toplumun ve zamanın dışında “kerameti kendinden menkul” kurumlar değil, başka şeylerin yanı sıra “politik” kurumlardır da. Modern bilim ve onun sitesi üniversite, aynı zamanda **Doğa’nın** ve **Akıl’ın** da sitesidir. Egemen çağdaş “bilimsel” mitolojiye göre, onlar “bir yerde” değil, “hiçbir yerde,” uluslararası, toplum-ıçi, devletlerarası ilişkilerin dışındadır. Onlar iktidar ilişkilerinin ve bu yüzden siyasetin dışındadır. Bu “hiçbir yerde” oluşlarıyla onlar, çağdaş toplumun, toplumlar ve ilişkiler-üstü “evrensel” normları, “nötr” referans noktaları veya daha yerinde bir söyleyişle “evrensel” temyiz mahkemeleridir.

“Akıl günümüzde kurumlaşmıştır. Sokaklarda başıboş dolaşmasına izin verilmiyor. Bu onun bir deli ya da hasta olduğunu ve bizim onu akıl hastanesine tıkmamız gerektiğini (veya tersi de olabilir: akıl, onu akıl hastanesine tıktığımız için hasta veya delidir) gösteriyor. Bu önerileri dışarıda bırakma, bu çağrışımları yasaklama yetkim yok. Ben yalnızca, günümüzde aklın üniversite gibi bir kurumun çatısı altına yerleştirildiğini ve bir idari muhit içinde fonksiyonunu icra ettiğini öne sürmeyi deniyorum.... Kant “saf akıldan ve aklın “özerkliğinden” söz etti. Fakat bu tehlikeli bir soyutlamadır; çünkü akıl daima zaten güç/iktidar sistemlerine gömülü durumdadır. “Aklın” dile getirdiği şey, büyük ölçüde, sürekli yerinde olan güç/iktidar sistemlerinin fonksiyonudur ve irrasyonel olan, gücün/iktidarın dışında olan şeydir. Gerçekten de o, kurumlaşmış aklın sergilediği gücün/iktidarın özüdür ve bu güç, gücün/iktidarın dışında kalan şeyi ‘irrasyonel’ diye tanımlamaya muktedirdir...”¹

---

¹ John D. Caputo, “Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru,” *İnsan Bilimlerine Prolegomena/Dil, Gelenek ve Yorum*, der. ve ter. Hüsamet Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002, s. 439.

“Biz akla kurumsal otorite giydirdik. Onu, kesin bir tekniğe ve sabit bir yönteme dönüştürerek değil, ona politik bir otorite vererek, bir rasyonalite-kasti, bir uzmanlar ve profesyonel akıl pratisyenleri loncası yaratarak bir *prens*, bir *arke/kral* haline getirdik. İlk Aydınlanma'nın akıl fikri, değişmez otoriteye karşı bir protesto olarak akıl fikri öyle sararıp soldu ki, şu günlerde kendisini akıl diye adlandırdığımız şey, bütün otoritelerin sonuncusu ve en tehlikeli olanıdır. Günümüzde akıl dediğimiz şey, hep birlikte yöneten toplumu oluşturan askeri, teknik ve endüstriyel otoritelerin bandolarınca sıkıca kuşatılmış bir merkezi güçtür/iktidardır.”²

Bilim ve üniversite, “nötrlüğünü” ve “objektivitesini” bu “hiçbir yerde” olmaklığından alır. Akıl ve Doğa çağdaş dünyada modern üniversitede tecessüm etmiştir. Akıl ve Doğa nedir? Bilimin ve üniversitenin bize, gösterdiği ve sunduğu şeydir. Bilim ve üniversite, Aklın ve Doğa'nın sitesi olarak kendisini bize “nötr,” “apolitik” kurumlar olarak sundukları için politiktirler. Politik ilişkilerin dışında olma konumu politik bir konumdur ve buradan “görünmeyen” bir katmerli iktidar ve otorite formu, bir evrensel temyiz mahkemesi doğar. Fakat bütün temyiz mahkemeleri politiktir. İktidarlar, iktidarlarının meşruiyetini, tarihin bilinen bütün zamanlarında, “evrensel temyiz mahkemelerine” dayandırmışlardır.

Evrensel temyiz mahkemeleri, iktidarların meşruiyet kaynaklarıdır. İmparatorluk çağında, krallar meşruiyetlerini “Tanrı”ya dayandırıyorlardı: evrensel bir temyiz mahkemesi olarak Tanrı ve onun yeryüzündeki sözcüleri konumundaki entellektüel kilise elitlerine. Batı toplumunun modernleşme süreci, ulus-devletin doğuş süreci içinde, entellektüel dünyamızda pek kabul görmüş bir tarih vermek gerekirse, 1648 Westfalya Barışı'ndan sonra, toplumdaki çatışmalar için nihai karar mercii ve evrensel bir temyiz mahkemesi, nihai meşruiyet kaynağı olarak Akıl ve Doğa'ya başvuruldu. Katoliklerle Protestanlar arasındaki çatışma, Akıl ve Doğa mahkemesine başvuruya çözüldü. Bu önemli bir değişmeye işaret ediyordu: toplum ve tarih üstü ya da dışı bir meşruiyet temelinden, yine toplum ve tarih üstü ya da dışı bir başka meşruiyet temeline geçiş. Doğanın ve “modern aklın” armağanı olarak ulus ve ulus-devletin iktidarı böyle bir meşruiyet temelinde doğdu. Ulus-devletin doğuşuyla modern üniversitenin doğuşunun eşzamanlı süreçler olduğunu söylemeye bile gerek yok. Modern iktidarların meşruiyet kaynağı Akıl ve Doğa'dır; Doğa bize modern bilimin laboratuvarlarının Doğa diye sunduğu şeydir. Mo-

---

² *A.g.m.*, der. H. Arslan s. 445.

modern üniversite Akıl iktidar olduğu ve Doğa'nın kendisini ifşa ettiği sitedir. Modernite süreci, Ortaçağ'ın Tanrı'sının yerine Doğa'yı ve Akıl ikame etmiştir. İktidarlar da müttefiklere ihtiyaç duyarlar. Ortaçağ'da iktidar İmparator ile Kilise Üniversiteleri ittifakının iktidarıydı; modernleşme döneminde aktörler değişti ve eski iktidarın yerini ulus-devletle modern üniversitenin iktidarı aldı. Fakat iktidarın meşruiyet temeli olarak Tanrı ne kadar toplumun dışında bir şeyse, Doğa ve Akıl da o kadar dışındadır. Failler değişmiş, içerik aynı kalmıştır. Bir "monizm" türünden başka bir "monizm" türüne; ama yine de monizm. Çoğul (plural) değil, mono; demokratik değil totaliter. Bir tek Tanrı'ya inanmak, diğerlerini dışarıda bırakmak, Akıl ve Doğa'ya inanmak, insana ve topluma has olanı dışarıda bırakmaktır. Egemen entelektüel ortodoksi formu şöyle formüle edilebilir: başka bakımlardan olduğu gibi, politik bakımdan da rasyonel ve doğal olan meşru, meşru olan doğal ve rasyoneldir. Bu egemen mitolojinin aksine, bilimi ve üniversiteyi politik yapan şey tam da bu Akıl ve Doğa normuna uymayan her şeyi meşruiyet alanının dışına itme tutumunun kendisidir.

Bilimi politik yapan çok daha derinlerde bir unsur, bilgiyle iktidar/güç arasındaki ilişkidir. Bilgi doğaya egemen olmak anlamında bir güç formu olduğu için değil yalnızca, doğaya egemen olmak, insanlara egemen olmayı beraberinde getirdiği için de bir güç formudur. "Doğa boşluktan", "iktidar cehaletten" nefret eder; "mutlak iktidarlar mutlak bilgiye ihtiyaç duyarlar". İktidar ne kadar mutlaksa, ihtiyacı olan bilgi de o ölçüde "kesin ve mutlak" olmak durumundadır. Yalnızca monolitik olan kesin olabilir. Bu noktada, modernite sürecinin "kesinlik arayışı" nı mutlak iktidar tutkusunda temelendirmek mümkündür.

Bilimi ve dolayısıyla üniversiteyi "politik" hale getiren bu faktörlere, özelde Türkiye'de bilimi ve üniversiteyi "politik" yapan ilave bir başka temel faktör ilave eklenebilir. Bu, modern bilimin ve onun kuramlarının Türkiye'ye girişinde ve daha sonra 1933 Üniversite Devrimi'nde, hem reform hem de devrim anlamında, ilgili dönüşümü gerçekleştiren aktörlerin meslekten bilimadamları değil, bürokrat-militer "aydınlanmış" entellektüeller olmalarıdır. Politik projeler olarak hem reform hem de devrim siyasi iradeyi gerektirir veya başka bir şekilde dile getirmek gerekirse, Türkiye'nin şartları, bilimin ve üniversitenin tesisini, "politik" bir eyleme dönüştürmüştür. Türkiye'de üniversite bir "politik karar"la kurulmuştur. Yalnızca iktidarlar karar verebilirler; karar muktedirin iktidarının tescilidir. Sonuçların tohumları, başlangıç ya da kuruluş kararlarıdır.

2. BİLİMİZM, RASYONALİZM VE HOLOKOST

Türkiye’de Türk “modernleşmesi” ve dolayısıyla modern bilimin Türkiye’ye girişiyle ilgili olarak yapılan analizler, bu analizlere yön veren bir ideolojiden muzdariptirler.* Bu ideoloji bilimizm (scientism)’dir. Bilimist yaklaşım, bilimin ve bilimsel bilginin tarihsel ve sosyal olanla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını ve bu nedenle nötr ya da “objektif” olduğunu düşündüğü için bir ideolojidir; çünkü, kendisinin toplumdan, kültürden ve tarihten bağımsız, ideolojiler-üstü, toplumsal ilişkiler-üstü ve tarih-dışı olduğunu iddia eden her bakış açısı ideolojiktir. En katmerli ideoloji, ideolojilerden bağımsız ve ideolojiler-üstü olduğu iddiasında bulunarak, “ideoloji” olduğunu gizleyen ideolojidir.³ Bir ideoloji olarak bilimizm — elbette Batı kökenli modern bir ideolojidir — bilimin, bilimsel bilginin ve bilimsel doğruların, insanlığın evrimindeki son halkayı oluşturduğunu ve bu nedenle ideolojiden, dinden, ekonomi, metafizik, tarih, kültür ve dil, güç/iktidar ilişkilerinden bağımsız ve dolayısıyla “nötr,” “objektif” ve “evrensel” olduğunu savunur. Hakikatin tek ve biricik kaynağı bilimdir. Bilim, tarih ve toplumdaki her söylemi yargılama imtiyazı bulunan bir söylemler-üstü söylem, daha yerinde bir söyleyişle bir söylemlerin söylemi, bir temyiz mahkemesidir. O bu üstün konumu nereden alır? Hiçbir yerden ya da hiçbir şeyden; çünkü, o “kerameti kendinden menkul” bir şeydir. Bilimin tarihsel-toplumsal yapılarla ilişkili olduğunu söylemek, bilimin “evrenselliğine” ve “objektivitesine” aykırıdır. O, belirli bir toplumsal yapının ya da belirli toplumsal yapıların ürünü değildir; o herhangi bir uygarlık gibi belirli bir toplumun uygarlığına özgü bir şey değildir, o, insanlığın ortak malıdır. Bu içeriğiyle bilimizm, bir “monizm” türü, bir entellektüel totaliter ideolojidir.⁴ Modern bilimin Türkiye’ye giri-

---

* Bu, öylesine apaçık bir şeydir ki, burada soruna, sözünü ettiği ideolojiye dayalı araştırmalardan örnekler vermeye gerek yok; çünkü “malumun ilamı olmaz.”

³ Bu ideoloji tanımı için kendisi de bir Alman Yahudisi olan ve 1933’te Nazi zulmünden kaçarak İngiltere’ye göç etmek zorunda kalmış bulunan ünlü sosyolog Karl Mannheim’in *Ideology and Utopia/An Introduction to the Sociology of Knowledge* (Harcourt-Brace and Company, New York, 1936) adlı kitabına bakılabilir. Bu tanımla ilgili olarak keza bakınız, Tim Dant, *Knowledge, Ideology and Discourse/ A Sociological Perspective*, Routledge, London and New York, 1991, ss. 56-76. Mannheim’in hayatı ve Almanya yılları için bakınız, Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought/ Ideas in Historical and Social Context*, Harcourt Jovanovich, Inc., New York 1977, ss. 441 vd.

⁴ Arslan, Hüsamettin, “Pozitivizm/Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi,” *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Haz. Sebahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, ss. 541-583.

şine bu monist konumdan yola çıkarak bakan araştırmacılar, onun toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik yapılarla iççeliğini görmek istemezler.

Hepsi bu kadar değildir. Bilimizm Türkiye’de, yalnızca araştırmacıların egemen ideolojisi değildir; aynı zamanda “aydınlanmış” modern devletin de egemen ideolojisidir; ne tarafından bakarsak bakalım, bilimizm çerçevesi içinde Türkiye’de bilim dinin, bilimadamı “şaman” ya da “imam”ın yerine ikame edilmiş ve her toptan ikame işleminde olduğu gibi bilim, yerini doldurduğu şeyin (bu durumda dinin ve mitolojinin) fonksiyonlarını üstlenmiştir. O, topluma yalnızca doğa hakkında bilgi değil, aynı zamanda doğa hakkında bilgiyle birlikte bir kuşatıcı evren ve hayat açıklaması da sunan kuşatıcı bir dünya görüşüdür. Türk modernleşmesine ve modern bilimin Türkiye’ye girişine, bu modernleşme hareketinin bürokrat faillerine ruhlarını armağan eden şey bu dünya görüşüdür. Bilindiği üzere, Türkiye’nin yakın tarihinin yönetici bürokratları entellektüel ya da “aydınlanmış” veya “aydın” bürokratlardır ve bu aydınlanma tam da yukarıda sözünü ettiğimiz bilim ideolojisinin ışığıyla aydınlanmadır. “Bilim”in ışığıyla değil.

Bilimizm sorununa, Türkiye’de bilim ve üniversiteyle ilişkisini kavrayarak bakmak amacıyla ve daha sonra tekrar dönmek üzere biraz ara verelim. Biraz soluklanalım.

Bu bilim ideolojisinin, modern bilimin Türkiye’ye girişiyle ve özel olarak da 1933 Üniversite Devrimi ile ilişkisi nedir? İlişki, 1933 Üniversite Devrimi’nin faillerinin eylemlerine yön veren ideolojinin “bilimizm” olmasından ve bilimle devlet arasındaki bağdan doğar. Batı’nın modernleşme tarihinde olduğu gibi, Türkiye’nin yakın tarihinde de bilim devletten, dolayısıyla siyasetten ayrı bir şey olarak ele alınamaz. Doğuş ve gelişme aşamaları dikkate alındığında, ulus-devlet varoluşunu kısmen modern bilime, modern bilim de varoluşunu kısmen ulus-devlete borçludur; çünkü modern dünyada bilimin patronu ulus-devlettir. Üniversite ile ulus-devlet, birbirinden tefrik edilerek ele alınabilecek kurumlardır.⁵ “Bana patronunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” Modern

---

⁵ Bilimin devlet ve toplumla ilişkisi konusunda bakınız, Price O. J. De Solla, *Little Science, Big Science*, Columbia University Press, New York and London 1963; Price, D. J. De Solla, *Science Since Babylon*, Yale University Press, New Haven and London 1975; konunun çok daha yeni ve ayrıntılı açıklamaları için Latour, Bruno, *Science in Action/ How to Follow Scientists and Engineers through Society?*, The Open University Press, Milton Keynes, 1987;

bilim ve üniversite, modern toplumun ve modern devletın dingil çivisi-
dir. Batı Ortaçağının toplum düzeni şu üç kurumun ittifakına dayanı-
yordu: Kilise ve kilise üniversiteleri, imparatorluk rejimi ve feodal eko-
nomi. Modernite süreci, modern toplumsal düzenlere temel teşkil edecek
yeni bir ittifak ortaya çıkardı: modern üniversite, ulus-devlet ya da mo-
dern devlet ve kapitalist ekonomi.

Türkiye’de bu üçlü mekanizmanın kurulmasını bir olay taçlandırır:
entellektüel diaspora. Türkiye’de modern üniversitenin Yahudi kökenli
Alman bilimadamlarının Almanya’dan sürüldüğü bir tarihte, 1933’te ku-
rulması, yakın tarihimizin “ilginç” olaylarından biridir. Türkiye’de üni-
versitenin kuruluş hamlesi, bir çifte “diasporayı” içerir: Yahudi kökenli
Alman bilimadamları diasporası (“hard diaspora”) ve Darü’l Fünun’dan
rejime muhalif oldukları için tasfiye edilen Türk bilimadamları diasporası
(“soft” ya da “light” diaspora)*. Elinizdeki yazı, bu çifte diasporanın,
Türkiye’de üniversitenin geleceğini önemli ölçüde belirlediğini ve bugün
Türkiye’de yaşanan üniversite ihtilafına kaynaklık ettiğini öne sürmeyi
deniyor. Hem modern bilim ve “bilimizm”, hem sözünü ettiğimiz “hard”
diaspora, hem de *Holokost* birer modernite süreci fenomenidir ve ortak
unsurlara sahiptir.

Türkiye’deki ortalama okur-yazar insanın Nazizm ve Holokost’a iliş-
kin bilinci, “mitik” özellikler sergiler. Bu insanlık dışı olayın sorumlusu,
Hitler ve ona bağlılık yemini etmiş kadrolar ve onların savundukları ide-
olojidir. Nazizm, Hitler ve Holokost, modern Batı uygarlığının doğal
mecrasında ortaya çıkmış fenomenler değildirler; onlar en kötü durumda,
bir uygarlıktan “sapma”lar ve istisnai şeyler olarak görülebilirler. Modern
Batı iyi, Hitler, Nazizm, Holokost ve savaş kötüdürler. Hepsi bu kadar.
İkinci Dünya Savaşı’nı Hollywood filmlerinden öğrenen ve konuyla ilgili
bilinç düzeyi sinema filmlerinin ötesine geçemeyen milyonlarca “mo-
dern” insan, katliamın ve zulmün sorumluluğunu, bir günah keçisine
dönüştürdüğü Hitler’e yükleyerek ruhunu temizlemiş ve modern uygar-

---

Aronowitz, Stanley, *Science as Power/Discourse and Ideology in Modern Society*, University of
Minnesota Press, Minneapolis 1988.

* Türkiye’de üniversite hayatında, daha sonraki yıllarda da birçok “light” ya da “soft” di-
asporalar yaşanmıştır (1402’liklerin durumunda olduğu gibi). Elinizdeki metin bu “soft”
diasporalara değinmeyecek. Yine de bir hususu belirtelim: öncelikli önemi haiz şey, bu tür
diasporalara kimlerin maruz kaldıkları değil, bu tür diasporaları icra eden zihniyetir ve
ülkemizde yaşanan her akademik diasporanın arkasındaki zihniyet aynı zihniyettir.

lığımızı temize çıkarmıştır.

Aslında durum, sosyolog Zygmunt Bauman'ın *Modernite ve Holokost* (*Modernity and the Holocaust*) adıyla yayınlanan harikulade çalışmasının da gösterdiği üzere, düşünüldüğü kadar basit değildir.⁶ Bauman'a göre, Holokost sorumluluğu yalnızca kişilere, belirli bir topluma, belirli bir ideolojiye yüklenecek bir olay değildir. Düşünülegelenin aksine, Holokost yalnızca Yahudi ve Alman tarihlerinde bir olay ya da yalnızca Yahudi ve Alman tarihlerinin bir parçası değildir; o, modern uygarlığın zirvesine ulaştığı bir dönemde, modern ve rasyonel bir toplumda doğmuş bir olaydır ve doğrudan doğruya modern Batı toplumunun ve onun kültürünün bir parçasıdır. O yalnızca Almanlar'ın ve Yahudiler'in problemi değildir, topyekün modern Batı uygarlığının problemidir; o, insanlığın pagan ya da Ortaçağ döneminin ürünü değildir, o "modern" bir üründür.

Modern toplum, başka şeyler yanında temelde "rasyonel" toplumdur. Modernleşme "rasyonelleşme," rasyonelleşme "sekülerleşme"dir ve hiç kuşkusuz bu sürecin entellektüel literatürdeki en iyi açıklamalarını biz, Max Weber ve Alexis de Tocqueville'e borçluyuz. Rasyonalizmin, modern bilim ve modern üniversitenin, modern teknolojinin, modern ulus-devletin, ulusçuluğun ve ırkçılığın doğuşu ve yükselmesi, modernite sürecinin ve modern uygarlığın parçasıdır ve bunlar birbirlerinden ve içinde doğdukları süreçten ve toplumdan izole edilerek anlaşılabilirler.

Elinizdeki yazının amacının, bütün bir modernite sürecini burada ayrıntılarıyla ele almak olmadığı açıktır, ancak modernite süreci hakkında, bu yazıda ele alınan konunun anlaşılmasına katkıda bulunacak bazı genel ve kapsayıcı tesbitlerde bulunmak bir zorunluluktur.

Modernite sürecinin ayırıcı özelliği durumundaki "rasyonalitenin" veya "rasyonalizmin" modern dönemde tarih sahnesine çıkmış üç somut tezahürü vardır. Bunlardan biri, hiç şüphesiz ulus-devleti, ulus-devlet bürokrasisini, merkezîyetçiliği, üniter toplum ve üniter devlet fikri uygulamalarını, jakobenizmi temsil eden 1789 Fransız Devrimi; İkincisi, Stalinizm ve Stalinist diktatörlük; üçüncüsü ise Alman Nazizmi ve Holokost'tur. İnsanlık tarihinin eksileri hanesine yazılmaları konusunda modern entellektüellerin hemfikir olduğu bu üç olayın temelde birleştikleri biricik şey, hem birer ideoloji hem de birer eylem olarak rasyonaliteye bağlılıkları ve faillerinin, insan ve toplum hayatına kendilerine göre yön

⁶Bauman, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press, 1995.

vermekte bir nihai düzenleyici ilke, bir nihai otorite olarak “akla” (“modern akla”), biricik evrensel ilke ve biricik otorite olarak akla bel bağlamalarıydı. Modernite sürecinde akla yapılan bu aşırı vurgu, akıldışı ve akla uygun olmayan unsurların, insan ve toplum hayatından, “akılcı” ilkeler ve kriterlere başvurularak çıkarılmasını gerektiriyordu. Bu “hijyen” hareketi, entellektüel hayatta, irrasyonel unsurların bilimden çıkarılması, politik hayatta farklı olanın ortadan kaldırılması denemeleriyle sonuçlandı. Her tür hijyen, kelimenin en geniş anlamıyla, bir arılaştırma, bir “pislikten arındırma,” homojenleştirme ve saflaştırma; her saflaştırma ve her homojenleştirme de bir hijyendir. Bu homojenleştirme ve arılaştırma eyleminin entellektüel hayattaki adı “epistemik hijyen (bilimizm),” kültürel ve politik hayattaki adı “kültürel hijyen,” “etnik hijyen,” “dinsel hijyen”dir. Sözkonusu hijyen türlerinin hiçbiri, fiilen de öyle gerçekleştirilmiş olduğu üzere, tek kriter, tek otoriteye, kriterlerin kriteri, normların normu olarak “modern akla” başvurulmaksızın gerçekleştirilemezdi. Her hijyen hareketi monolitikdir. Her “hijyen” eylemi, bir projenin ürünüdür ve proje olması dolayısıyla rasyoneldir. 1789 Fransız Devrimi’ne, Stalinist Diktatörlüğe ve Nazizm ve dolayısıyla Holokost’a mentalitesini armağan eden şey modernitenin ruhu durumundaki bu rasyonalizm formudur. Fakat rasyonalizm, aynı zamanda “bilimizmin” de ruhudur.

Bauman’a tekrar dönelim. Modernite ve Holokost, modernitenin yeni şartları altındaki sınır belirleme eğilimlerinin doğurduğu gerilimler, geleceksel düzenin çöküşü, modern uygarlığın bazı özellikleri arasındaki bağlantılar, sözün gelişi, bilimsel retorik’in “toplumsal mühendislik” tutkularının meşrulaştırılmasındaki rolü, ırkçı komünal düşmanlık biçimlerinin doğuşu, ırkçılıkla soykırım projeleri arasındaki ilişki, ilgi odağına alınmaksızın anlaşılabilir:

“Holokost, kendi başlarına çok sıradan ve genel faktörler arasındaki görülmedik bir etkileşimin ürünüydü ve bu tür bir etkileşim ihtimalinin arkasında büyük ölçüde, politik devletin özgürleşmesi vardı. Siyasi devletin şiddet ve baskı tür hijyene tabi tutarak, şiddet ve baskı araçları üzerinde kurduğu tekel, cüretkar bir toplumsal mühendislik tutkusuyla toplumsal kontrolden özgürleşmesi vardı.

Holokost fiili bir rasyonel ilgiden doğdu; amacını ve uygulanış tarzını modern bürokrasi geliştirdi. Holokost, bu tür bürokrasi gözönünde bulundurulmaksızın anlaşılabilir. O köklerinden sökülerek henüz yokedilememiş pre-modern bir barbarlığın irrasyonel sızıntısı değildir. Holokost, moder-

nitenin evindeki meskunudur ve gerçekten de başka herhangi bir evde, kendi evinde olması imkansızdır.”⁷

Modern bürokrasi teorisi, bütün zamanların gelmiş geçmiş en büyük sosyologu Max Weber’e çok şey borçludur ve modern bürokrasiyle rasyonalite arasındaki ilişki, kuşku götürmez bir ilişkidir. Bürokratikleşme, rasyonelleşmedir. Bürokratik kültür insana ve topluma, bir yönetme ve hizaya sokma hedefinin “nesneleri” olarak bakar. Bir “rasyonel faaliyet” olarak bilim için doğa nasıl kontrol altına alınması gereken bir “nesne” ise, bir rasyonel yapı olarak bürokrasi için toplum da kontrol altına alınması, değiştirilmesi, dönüştürülmesi ve düzenlenmesi gereken bir “nesne”dir. Toplum, çözülmesi gereken bir problemler koleksiyonudur. O, bu yönüyle “toplum mühendisinin ve mühendisliğinin” meşru hedefidir. Bauman’a göre, bu araçsal rasyonalite ruhu, Holokost türü toplum mühendisliği tarzlarını, çok sayıda bireyi bir amaç uğruna aynı anda koordine etme (seferber etme) yeteneğini ya da Yeteneklerini doğurmuştur.⁸ Tarihin bilinen bütün büyük “hijyen” yahut “homojenleştirme” hareketlerinin arkasında, tarihin bütün bilinen büyük farklılıklara karşı açılmış savaşının arkasında, toplumsal mühendislik tarzları vardır. Normal ve doğru olan rasyonel olan, anormal yahut farklı olan irrasyonel olandır ve “Akıl’la” hijyene tabi tutulmalıdır.

Ancak, modernitenin Türkiye’yi ve dolayısıyla 1933 Türk Üniversite Devrimi’ni daha fazla ilgilendiren yanı, rasyonalizmin onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl Fransası’ndaki tezahürleri, yani Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devrimi ve modern bir bilim ideolojisi olan (bilimin kendisi değil) bilimizm’dir. Türkiye’de bilimizm, Fransız Bilimizminin çocuğudur ve Aydınlanma kaynaklı bu ideolojiden ya da Saint Simon ve Comte’un “yeni insanlık dini” diye adlandırarak sundukları seküler bir dinden başka birşey değildir. Bu ideolojinin modern düşünce terihindeki ilk ve önemli eleştirmelerinden biri Hayek’tir. Hayek’e göre bilimizm ya da fizikalizm:

“Fizik dilini biricik evrensel dil olarak kullanma, bilimi üniterleştirme ve onu ahlakın temeli haline getirme, teolojik herşeyi küçük görme iştiyakı, ... özellikle de bir büyük ansiklopedi hazırlayarak başkalarının işlerini dü-

---

⁷ A.g.e., s. 17.

⁸ A.g.e., ss.18,66-75.

zenleme arzusu, hayatı genelde bilimsel ilkeler üzerinde planlama isteğidir.”⁹

Yüzyılımızın akademisyen psikologlarından biri, bilimimizle komünizm arasında anlamlı benzerlikler bulur ve bilimimizi şöyle tanımlar:

“İnsanlar olarak, değerler evreninin belirli bir yapıya kavuşturulma tarzına kendimizi sonuna kadar adanmış eğilimindeyizdir. ... Komünistler, bu tipte bir bağlılığı kendi politik görüşleri karşısında geliştirir ve bu yolla komünizmi bir dine dönüştürürler. Bana göre aynı bağlılık bilime de yöneltilmiş olabilir ve bu dini bağlılık türünü bilimimizin (scientism) diye adlandırabiliriz. Bu eleştiri anında, yanlış anlaşılma istemem. Anladığım kadarıyla bu, bilimsel yöntemin bütün fenomenlere uygulanmasını gerektiriyor. ... Ancak, bana göre hayat, parçaları nihai seviyede üniteleştirilemeyecek kadar sübjektif ve bireyseldir.”¹⁰

Bilimist, politik, kültür, dini ve gündelik hayatın ve insan hayatındaki başka herşeyin (sözün gelişi, sanatın, felsefenin) bilime, bilimsel bilgiye ve bilimsel yöntemlere göre dizayn edilmesi gerektiğini düşünür. Bu bir gerekliliktir; çünkü, başka bilgi biçimleri ve başka yaşama tarzları, insanlığın evrim skalasının “geri” aşamalarıdır. Bütün bir Aydınlanma düşüncesinin savunduğu gibi, “bilimden başka kurtuluş yolu yoktur ve insanlığın kurtuluşu bilimdedir.”¹¹

Bilimizm, Newton’ın mekanik evren anlayışı temelinde bir “devrim” fikrini içerir: bir makina olarak evren anlayışı, bir makina olarak toplum ve insan fikrine zemin hazırlamıştır.¹² Eğer toplum makina gibi bir şey idiyse, tıpkı bir makinanın parçalarının yerine yenisinin takılabilmesinde

---

⁹ F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, London: The Free Press of Glencoe, 1964, “Önsöz.”; konunun daha yeni ve ayrıntılı bir analizi için Mary Midgley, *Science as Salvation/ A Modern Myth and Its Meaning*, London and New York: Routledge, 1992; Tom Sorely, *Scientism and the Infatuation with Science*, London and New York: Routledge, 1991. Bilimin bir din olarak takdiminin tipik örneklerini görmek için bkz. Gertrud Lenzer (Ed.), *Auguste Comte and Positivism/ The Essential Writings*, New York and London: Harher and Torchbooks, Harper and Row, 1975; Krishan Kumar, *Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society*, Harmondsworth: Penguin, 1978.

¹⁰ Helmut Schoek, “Introduction,” *Scientism and Values*, Eds.: H. Schoek and J. W. Viggins D., Van Nostrand Company Inc., New Jersey: Princeton, 1960, s. xv.

¹¹ Aydınlanma ve bilim için, Eric Voegelin, *From Enlightenment To Revolution*, Ed.: J. H. Hollovel, Durham-Nodrth Carolina: Ducke University Press, 1975; Thomas L. Hankins, *Science and Enlightenment*, London and New York: Cambridge University Press, 1985.

¹² Floyd W. Matson, *The Broken Image/ Man, Science and Society*, New York: Anchor Books, 1966.

ya da makinanın sökülüp yeniden kurulabilmesinde olduğu gibi, parçaları sökülerek yerlerine yeni parçalar konulabilir ya da bütünüyle sökülüp yenisi inşa edilebilirdi. “Devrim” fikrinin ve “devrimle” değiştirme ruhunun, yeni bilimsel dünya görüşünde bu tür bir temeli vardı. Hiç kimse, bu tür bir inanç temeline dayanmaksızın, toplumu kökten değiştirmeye kalkışamaz. Her makro devrim, insanı ve toplumu, yapısı gereği, manipüle edilebilir bir malzemeye dönüştürür. Devrimler bu açıdan ve “değiştirme”nin dozajı bakımından farklılıklar gösterebilirler, ancak “yukardan” devrimlerde “değiştirme”nin dozu artar ve “değişme” mite dönüşür.

1933 Türk Üniversite Devrimi’nin iyi anlaşılması için, bu devrimi gerçekleştiren siyasi aktörlerin kafa yapılarına bakılmalıdır ve “bilimizm”e ilişkin yorumlar bu bakımdan önemlidir. Bilimizm, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında, aydınlanmış bürokrat entellektüellerin kişiliklerinde “frankofonizm” olarak tezahür etmiştir. Bunda şaşılacak bir taraf yoktur; çünkü son dönem Osmanlı reformları, Türk-Fransız ilişkilerinin rahminde şekillenmişti; Türkiye’deki okuryazarlar arasındaki egemen yabancı dil Fransızca’ydı. Ayrıca yalnızca Türk toplumu için değil, bütün dünya toplumları için modern uygarlığın “kâbesi” Paris’ti. Modern yaşama tarzları ve modern düşünme biçimleri Türkiye’ye Fransız geleneğinde kırılarak girmişti. Dönemin Türkiye’sinin toplumsal şartları dikkate alındığında, bu “frankofon” azınlığa alternatif başka bir “modern” grup da yoktu; onların biricik alternatifleri ya da muhalifleri, klasik Osmanlı geleneğinin bu frankofonlar açısından “gerici” temsilcileriydi. Onlar, modernitenin ruhunu, başka bir deyişle Aydınlanma ve Devrim ruhunu içselleştirmedikleri veya bu ruha karşı oldukları için, zaten “aydın” da değildiler. Onlar Türk modernleşmesinin önündeki en büyük engeldiler.

Bu aydın-bürokrat azınlık¹³, Aydınlanma düşüncesinin ve Aydınlanma projesinin cisimleşmesi denilebilecek 1789 Fransız Devrimi önderlerinin “devrimci” ruhunun Türkiye’deki savunucularıydılar: Akla dayanan (yani bilime dayalı) yeni bir toplum, Akla dayanan yeni bir din, Akla dayanan yeni bir siyaset, Akla dayanan yeni bir kültür. Bilimizmin bilim açıklaması onlara, biraraya gelmelerini sağlayacak bir dayanışma ve işbirliği temeli sağlıyordu. Yeni Türkiye’yi bu anlayış “üniter” bir topluma

---

¹³ Bu grubu ve bu grubun doğuşunu başka bir yerde Türkiye’de yeni bir “modern epistemik cemaat” ve modern epistemik cemaatin çekirdeği olarak tanımladım. Bkz. Hüsamet’in Arslan, *Epistemik Cemaat*, İstanbul: Paradigma, 1992.

dönüştürecekti. Yeni bir hakikat keşfetmişlerdi ve bu hakikat temelinde oluşan ve giderek güçlenen bir “cemaatin” üyeleriydiler. İçinde yer aldıkları toplumun şartları dolayısıyla yalnızca “aydın” değildiler; aynı zamanda modernleşme sancıları çeken bir toplumun bürokratlarıydılar da. Onlar bürokrat aydınlar yahut aydın bürokratlardı.

Türkiye’deki bürokrat entellektüeller ya da entellektüel bürokratlar Fransız Aydınlanması’nın ve Devrim ilkelerinin gönüllü misyonerleriydiler. 1789 Fransız Devrimi akabinde devrimin önderlerinin siyasi uygulamalarında ve Bauman’ın sözünü ettiği Alman modernleşmesinde ve Stalinist uygulamalarda da görülebileceği üzere, Türk modernleşmesi yeni bir “merkezileştirme” ve “bürokratizasyon” faaliyetini de içerir. Merkezileştirme ve bürokratizasyon yalnızca, “modern Akıl” çerçevesinde mümkündür.¹⁴ Cumhuriyet dönemi, Türkiye’de 1923 öncesinden beri süregelen bir merkezileştirme faaliyetinin en aşırı ve keskin, en radikal biçimini temsil eder. Bu merkezileştirme faaliyetini en iyi formüle etmiş bulunan kişi, hiç şüphesiz Gökalp’tir: sınıf çatışması, kültürel çatışma ya da ideolojik çatışma olup olmamasının hiçbir önemi bulunmaksızın, çatışmasız, “tesanüde dayalı üniter bir toplum”: Form pagan (Müslümanlık öncesi) ve Osmanlı mirası (devlet-i ebed müddet ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin vahdeti), içerik Batıdan (bilimizm). Cumhuriyet’in kurucu aydın-militer bürokratları bir dizi devrim gerçekleştirmişlerdi; rejim ve devletin formu; alfabe, kılık kıyafet, başkent ve şimdi üniversite değişmişti. Fakat değişmeyen veya değiştiremedikleri unsurlar vardı ve bu değişmeyen kalemler önlerindeki devasa sorunların da kaynağıydı. Sorun, makro projeleriyle değişmeyen kalemler arasındaki çelişkiydi. Birçok şeyi değiştirmişlerdi, ancak, değiştirmeyi tasarladıkları halk, bütün otantisitesiyle birlikte Osmanlı’nın bakiyesi bir halktı; kurucu elitlerin önemli bir bölümü İmparatorluğun gizli servisinin, yani Teşkilat-ı Mahsusa’nın (rejimler değişirken, gizli servisler değişmeyebilir) ve bir İmparatorluk dönemi partisinin (İttihat ve Terakki) üyeleriydiler. İmparatorluğun bakiyesi olan ve değişmeyen yalnızca halk değildi; Cumhuriyet ya da yeni Türk Devleti, eski rejimle aşağı-yukarı aynı coğrafyada ikamet ediyordu ve uluslar arası konjoktürdeki ve dünya toplumları hiyerarşisindeki “jeopolitik” konumu (real politics) İmparatorluğun politik konumuyla aşağı-

---

¹⁴ Sosyoloji tarihinde bürokrasi, sekülerizasyon, rasyonalizm ve merkezileştirme konusundaki fikirler için bakınız Robert A. Nisbet, *The Sociological Tradition*, New York: Basic Books, 1966.

yukarı aynıydı. İmparatorluk rejimi yıkılırken yeni rejime, problemlerini de bırakmıştı.

Kısaca özetlemek gerekirse, bütün bunlar, 1933 Türk Üniversite Devrimi'nin aydın-bürokrat ya da aydınlanmış bürokrat faillerinin devrimci ruhlarına içeriğini armağan eden en önemli kalemler arasında yer alıyordu. Elinizdeki yazıda değinilmeyecekse de, hiç şüphesiz, bu aydın-bürokratlar, kişiliklerinde ve faaliyetlerinde zımnen zaten mevcut bulunan, kendi toplumlarından intikal eden geleneklerin (Osmanlı devlet geleneğinin mesela) de temsilcileriydiler.

3. BİR ENTELEKTÜEL DİASPORA VE 1933 TÜRK ÜNİVERSİTE DEVRİMİ

Aydınlanmış yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin aydın bürokratları, aydınlanmış bir devlet patronluğunda bir üniversite devrimi gerçekleştirmeye karar verdiklerinde, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, tarihin ilginç tesadüflerinden biri gerçekleşti: Nazi zulmüne maruz kalan Yahudi kökenli Alman bilimadamları, Almanya'yı terke zorlandılar ya da Almanya'yı terketmek gibi bir zorunlulukla karşı karşıya kaldılar. Eğer Bauman haklı ise onlar, sınıflarda ders olarak anlattıkları, inandıkları ve icra ettikleri bir modern ideolojinin, daha açık bir söyleyişle "modern rasyonalizmin" ya da "bilimizmin" talihsiz kurbanlarıydılar. Bu, Holokost'tan kaçış, tam bir entelektüel diasporaydı. Sözünü ettiğimiz diasporanın paradoksu, bu zorunlu göçü kaçınılamaz hale getiren, bir "Alman bilimi"nin rüyasını gören nazilerle aynı entelektüel ideolojiyi (politik ideolojiyi değil) paylaşıyor olmalarıydı. Göçe zorlanan bilimadamları, Holokost'la noktalanacak bir zulmün, bir politik, etnik ve dini hijyen hareketinin, hayatta kalma şansına sahip kurbanlarıydılar. Onlar, bilim yaptıkları, bilimadamı oldukları için değil; öncelikle Yahudi oldukları, sonra da Nazizme karşı Almanlar oldukları için kurbandılar. Hayatta kalmanın yalnızca şans haline geldiği bir ortamda, bilim yapmanın, bilimsel idealler uğruna çalışmanın anlamı ne olabilir!

Zorunlu ya da kendiliğinden, göçe maruz kalmak, hayata anlamını armağan eden referans noktalarından mahrum olmak, bir tür yaşarken ölmektir. Göçe maruz kalmak, insan için, Tanrı'sından olmak, üzerinde oturduğu sabit mekanı kaybetmek, hayatın ipini elinden kayırmaktır. Zorunlu göçe maruz kalmak "ontolojik güvenliği"ni kaybetmektir. Burada

içine düşülen “boşluk” ya da “anlamsızlık” ve geleceğin karanlığı, ölümün soğuk yüzü kadar acımasızdır. Yalnızca hayatta kalmak önemlidir ve başka herşey ikinci planda kalır; bilim bile. Nazi zulmünden kaçan Yahudi bilimadamları açısından öncelikli sorun “bilim adamı olarak kalma ve bilimi icra etme” sorunu değildi; onların öncelikli meseleleri, dünyanın “sıradan insanları” olarak hayatta kalma sorunuydu. Geleceğe bıraktıkları belge niteliğindeki anılarının satır aralarından yükselen fısıltılar, tablonun böyle olduğu izlenimini veriyor.

Zorunlu göçün psikolojik ve sosyolojik anlamını bir yana bırakalım. Bu entellektüel diasporanın yöneldiği biricik ülke Türkiye değildi. Kurbanların gidebilecekleri birçok ülke olduğu için, hangi ülkeye gidebilecekleri konusunda sınırlı da olsa, tercihte bulunma imkanları vardı. Gidilebilecek ülkelerin akademik kontenjanları ölçüsünde, birçok ülkeye göç ettiler. Ancak bu noktada, gidilebilecek ülkelerin şartları farklılıklar içerdiği için kurbanlar, bir tercihler skalasıyla karşı karşıya geldiler. Bu tercihler skalasında Amerika ve İngiltere gibi ülkeler, hem genelde hayat şartları ve kültürel şartlar hem de iş imkanları ve üniversitelerinin gelişmişlik düzeyi dolayısıyla öncelikli ülkeler arasında yer alıyordu. Fakat hepsi bu kadar değildi. Gidilebilecek ülkelerin tercihleri de önemliydi ve Dünyaca tanınmış ve bilimadamlıkları tescilli bilimadamları şanslıydılar; çünkü, Batılı “gelişmiş” ülkelere gidebilme şansları, bilimadamı olarak “daha az başarılı görünen” kurbanlara oranla çok daha yüksekti. Dolayısıyla, bu durum, göçedilen ülkeler açısından bir bilimsel düzey hiyerarşisini de beraberinde getiriyordu.

Türkiye gidilebilecek ideal ülkeler arasında değildi. Bunu anlamak kolaydır. Dünyanın en fazla göçmen alan toplumları, en fazla refah, en fazla özgürlük sunan toplumlarıdır. Ayrıca bilim paraya dayanan lüks bir faaliyettir ve yoksul ülkelerde bilim yapmak zordur. Bilim yoksullar için lükstür. Muhtemeldir ki Türkiye, Nazizmin kurbanı bilimadamlarının kafasında, tercih edilebilecek son sıradaki ülkeler arasında yer alıyordu. Bununla birlikte, ülke tercihinde, Türkiye türünde ülkeler ve Türk toplumu türünde toplumların da tercihi anlamlı kılacak bazı özellikleri vardı: egzotik, yaşlı, gizemli, Batı’ya yakın, modernleşen ülke ve toplumlar olmak, farklı ve başka bir dünya olmak, İstanbul’a sahip olmak gibi özellikleri.

Bütün bunlar, hiç şüphesiz sözünü ettiğimiz entellektüel diasporaya maruz kalanlar açısından önemlidir. Fakat bunlar aynı zamanda, Türkiye’nin modernleşmesi, modern üniversitemizin tesisi açısından da

önemlidir. Şimdi, olayın diğer boyutuna bakalım. Yazının başında, Türkiye’de bilim ve üniversite sorununun öncelikle “bilimsel” değil, “politik” bir sorun olduğunu söylemiştik. Bunu, kısmen tekrara düşmek pahasına da olsa, biraz açalım.

İlkin, modern bilim ve onun kuramlarıyla modern devlet, birbirlerini vareden, destekleyen, birbirlerine lojistik destek sağlayan, birbirlerinden kopanlamaz iki kurumdur. Amerika örneği ayrıca ele alınmayı gerektirdiği için bir yana bırakılırsa, modern bilimin ve üniversitenin patronu devlettir. Devlet neredeyse, siyaset de oradadır. İkincileyin, bilim ve üniversite sorunu Türkiye’de, Cumhuriyeti kuran politik iradeyle Cumhuriyetin uygulamaya koyduğu politik içeriğe muhalif “kültürel muhafazakarlar” arasındaki ihtilaftan dolayı politik bir sorundur. Cumhuriyetin bilime iman etmiş aydın-militer bürokratları açısından “hayatta en hakiki mürşit bilim” di; bilim, her tür çatışmadan muaf, tesanüde dayalı müstakbel Türk toplumunun ortak sarsılmaz temelini teşkil edecekti. Bilim yeni Türk toplumu”nun ve elbette “Türk ulusunun” ruhu ve mayası olacaktı. Bundan böyle, “Modern Türk Toplumunun kılavuzu din, peygamber, şeyh ve imam değil, bilim, üniversite ve bilimadamları olacaktı. “Büyük” siyasi dönüşümlere büyük hakikat rejimi dönüşümleri eşlik eder. Foucaultcu anlamıyla, eski “hakikat rejimi”nin yerini, yeni bir hakikat rejimi alacaktı. Kurucu önderler farkında olmasalar bile, bütün bunlar, laboratuvarında üretilmiş hakikatler değil, politik hakikatlerdi. Çünkü bu kararları alanlar ve dolayısıyla Türkiye’de modern üniversitenin misyonunu belirleyenler “meslekten” bilimadamları değil, Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı modern eğitim kuramlarının yetiştirdiği sivil ya da militer aydın bürokratları. Onlar üniversitenin misyonunu, “bilimsel kriterlere” göre değil, kurucu kadronun toplumun öncelikleri diye belirlediği öncelikler skalasına göre tayin ettiler. Onlar açısından öncelikli ihtiyaç “bilim üretmek” değildi ve Türkiye’nin o günkü şartlarında bu zaten mümkün değildi; öncelikli ihtiyaç yeni devlete yeni bir resmî “ideolojik” temel, başka bir söyleyişle bir meşruiyet temeli sağlamak, modern bir bürokratik kadro yetiştirmek ve imparatorluk bakiyesi bir halkı sekülerize ederek “muasır medeniyet seviyesine yükseltmek, üniter bir yapıya kavuşturmak, bir “ulusa” dönüştürmektir.¹⁵

Üçüncüleyin, Türkiye’de üniversite 1933’te bir “yukardan devrimle”

---

¹⁵ Modern bilimin Batı’da buna benzer bir kaderi paylaşıp paylaşmadığı tartışılabilir

kurulmuştur. Darü'l-Fünun yıkılarak, yerine yeni bir kurum ihdas edilmiştir. Türkiye'de 1933 Üniversite Devrimi "Cumhuriyet Projesi" diye adlandırılabilen bir büyük projenin ana parçalarından biridir. Bütün makro devrimler "politik"tir. Bütün devrimler, "yeni ve temiz" bir sayfadan, bir "sıfır noktasından" hareketle yeni bir toplumun inşa edilebileceği temel varsayımına dayanırlar. Bu "devrimlerin" ruhudur. Hangi devrim "politik" olmama lüksüne sahiptir! Her devrimin kazananları ve kurbanları vardır. 1933 Türk Üniversite Devrimi'nin kurbanları, üniversiteden tasfiye işlemine maruz kalmış çok sayıda hocaydı. Başlarına gelen şey, Yahudi kökenli Alman bilimadamlarının başına gelen şeyin aksine, bir "mini" diasporaydı. Onlar daha "soft" bir entellektüel diasporanın kurbanlarıydılar. Türkiye gibi "devlet" merkezli ülkelerde, devlet kapısı dışında entellektüel faaliyette bulunmanın zorlukları düşünülürse, maruz kaldıkları şey bir mini diasporaydı; "mini ve soft" bir diasporaydı, çünkü ülkelerinde kalabilmek gibi bir şansları vardı. Onları "mini" diasporaya maruz bırakan şey, "bilimsel" yetersizlikleri değildi. Onlarla onları üniversiteden tasfiye eden kadrolar arasındaki fark, "Tanrılı" bilimle "Tanrısız" bilim arasındaki farktı. Kurucu kadroların modern devlete "temel" gördükleri bilimi, onlar inançlarını ve geleneklerini doğrulayan "otorite" olarak gördüler. "Aydınlanma"yı, "Nur Devri" diye tercüme ediyorlar ve "akıl ve bilimin nuruna" yürekten inanıyorlardı. İnanıtları şey muhtemelen inançlarını ve geleneklerini onaylayan bir "bilim"di ve "pagan bilimi" reddediyorlardı. Bu anlamda onlar da "soft bilimizm" anlamında "bilimisttiler." Politik bir çizgiye yerleştirmek gerekirse, onlar "kültürel muhafazakarlar"dı ve muhtemelen Cumhuriyet'in kurucu önderlerinin icraatlarının önemli bir kısmına muhaliftiler. Ve kaybettiler.

Ve son olarak, bilim ve üniversite, Cumhuriyet'in kurucu önderleri için etkili ve elverişli bir politik ve kültürel silah olma fonksiyonuna da sahipti. Amaçları öncelikle Batılı modern üniversitelerle rekabet edecek bir kurum yaratmak değildi; bu da olabilirdi, fakat öncelikli sorun üniversiteyi dünya üniversiteleriyle rekabet misyonuyla donatmak değil, Osmanlı geçmişin, geleneğin ve dinin; kısacası eski zihniyetin temsilcileriyle mücadeleyi kolaylaştıracak "politik ve kültürel" bir silaha sahip olmaktı; üniversite, bilim ve müstakbel bilimadamları ordusu bu silahın ta kendisiydi. Bilim, dönemin şartlarının doğurduğu "jakoben" siyasetin, "halka rağmen halk için" eylemde bulunmanın en etkili aracı haline geldi. Üniversite, Osmanlı bakiyesi bir halkın dönüştürülmesinde, temel eğitim

kurumları, basın ve “meclis” kadar önemliydi; muhtemelen onlardan çok daha önemli.

1930’lu yıllarda entelektüel diasporaya maruz kalan Yahudi kökenli Alman bilimadamlarının durumu, bu amaçlar için eşsiz bir fırsat sağlıyordu. Onlar Almanya’yı terketmek zorundaydılar ve Türkiye gidebilecekleri ülkelerden biriydi. Türk yetkililer, yeni üniversite için bilimadamı “ithal” etmeyi düşünüyorlardı ve bu “ithal” işleminde alınacak bilimadamlarında aradıkları tek şart ya da kriter vardı: tercih edilecek bilimadamlarının “alanında isim sahibi olması.”¹⁶ Entelektüel diasporaya maruz kalan bilimadamlarının temsilcileriyle Türk yetkililer arasında Ankara’da yapılan bilimadamı pazarlığıyla ilgili bir metin, durumu açıkça şöyle ortaya koyar:

“Uzun masa reform komisyonu üyeleri ve Bakanlık görevlileri ile çepeçevre sarılmıştı ve hızlı hızlı her sözü not ediyorlardı. Konuşmalar Fransızca yapılıyordu. ‘Bize ... için bir profesör önerir misiniz?’ Yardım cemiyetinin kartotekstini bir cep defterine not etmiştim ve hiç duraksamadan üç isim söyledim. Kısa özgeçmişlerini okudum, şimdiye kadar olan faaliyetlerine değindim ve daha önce Zürih’te karşılaştığım ikisi hakkında kişisel yargılarımı belirttim. Üçünü de listeye alıp, asıl seçimi daha sonra yapmayı önerdim. ‘Bize ... için bir profesör önerir misiniz?’ Bu sorular bir öğle sonrası boyunca soruldu ve artan bir gerilimle bunları cevaplandırdım. Biliyordum ki, bu saatlerin Almanya’dan rezilce ve alçakça kovulmuş kişiler için yaradılış kadar anlamı vardı. Harika ve Batı’nın pisliğine bulaşmamış bir ülke keşfediyordum!”¹⁷

Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere, pazarlığın taraflarından biri için sorun, bir hayatta kalma, bir varolma sorunu, diğeri için Türk Devrimi’ne armonisini armağan ederek tamamlayacak notalardan birini daha yerine koyma sorunuydu. Taraflardan birinin “Batı’nın pisliğine bulaşmamış bir ülke keşfettiği” yerde, diğeri, Batı’yı Batı yapan değerlerden birinin canlı aktörlerini keşfediyordu. Trajik bir sahne! Türk yetkililerin bilimadamı ithalinde “alanında isim sahibi olmak” dışında başka hiçbir kriter yoktu; çünkü, başka kriterlerin olabilmesi için, ithali düşünülen bilimadamlarının önceden tanınmış olması, açılacak yeni üniversite için uzun ve kapsamlı bir hazırlığın yapılmış olması gerekirdi. Türk yetkililerin, kendi politik sorunlarının aciliyeti nedeniyle, bu tür bir hazırlık ça-

¹⁶ Ernst E. Hirsch, *Anularım/ Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Ankara: TÜBİTAK, 1977, s. 190.

¹⁷ Widmann, Horst, *Atatürk Üniversite Reformu*, İstanbul 1981, ss. 43-44.

lışmasından ve çok daha önemlisi “tek ülkeden” bilimadamı ithalinin, Türkiye’de bilimin başarılarına gölge düşürebileceğini görecektir. Tecrübe ve muhtemelen bunları mümkün kılacak ekonomik ve kültürel imkanlardan yoksun buldukları anlaşılıyor. Yerine getirme mecburiyeti duydukları şey, yeni devlete yeni bir üniversiteydi.

Holokost’u doğuran bir projenin, 1789 Fransız Devrimi ve yirminci yüzyıldaki Stalin diktatörlüğü uygulamalarıyla birlikte düşünüldüğünde, modern rasyonalist projenin kurbanı olup Türk üniversitelerinde istihdam edilen Alman bilimadamları artık Türkiye’de idiler ve kurtulmuşlardı; ancak savaş ve soykırım bütün şiddetiyle devam ediyordu: dostlar, akrabalar, çoğunun durumunda anne, baba ve kardeşler Holokost’un ya artık hayatta olmayan kurbanlarıydılar ya da Nazi kamplarındaydılar ve onların bu şartlar altında bir başka ülkede, yabancı oldukları bir dünyada “bilim” yapmaları gerekiyordu. Başarılarını etkileyecek kendilerinden kaynaklanmayan başka bir faktör de Türkiye’deki üniversite şartlarının durumuydu: bina yoktu, kütüphane ve kitap, laboratuvar ve derslerini dinleyecek evsafa öğrenci yoktu, ama yine de bilim yapmak gibi bir yükümlülükleri vardı. Muhacir Alman bilimadamlarının anılarından anlaşılacağı üzere, başarılarını etkileyen önemli sorunlardan biri de dildi. Bu önemli bir sorundu, çünkü bir toplumu anlamak, o toplumun mensuplarına, kendisi “evrensel” de olsa, bilimi anlatmak ve öğretmek, o toplumun dilini bilmeyi gerektiriyordu. Muhatap oldukları toplumun öğrenci üyelerinden kaynaklanan dezavantajlar vardı; onlar ne Alman hocalarının dilini, ne de öğrenmek için can attıkları bilimin dilini biliyorlardı. Başlangıçta sözleşmelerindeki “Türkçeyi öğrenme” maddesini kabul ettiler, fakat çok azı Türkçe’yi okuyacak ve yazacak kadar öğrenebildi ve Türkçe ders anlatıyordu. Sözleşmeleri belirli süreleri içeriyordu ve Türkiye’de kalmayı zaten düşünmeyen büyük çoğunluk Türkçe öğrenmeden Türkiye’yi terketti. Dil sorunu, Türkiye’deki başarılarını büyük ölçüde etkiledi. Türk toplumuyla hiçbir zaman yeterli düzeyde ilişkiye giremediler; Türkiye’deki hayatları bir tür koloni hayatı olarak kaldı. Bütün olumsuzluklarına rağmen, onlar için Türkiye, bütünüyle bir olumsuzluklar ülkesi değildi. Türk toplumu egzotik bir toplumdu. “İstanbul, kana bulanmış Avrupa’nın ötesinde, kendi kaderiyle yaşayan eşsiz bir cennet ve Doğu’nun büyüsunü temsil ediyordu.”¹⁸

---

¹⁸ Hirsch, A. g. e., ss. 203 vd.

Sürgün Alman bilimadamlarının muhatapları açısından durum farklıydı. Türk toplumu açısından onlar Alman, Yahudi, Ateist ya da Hristiyan, sosyalist yahut liberal değil, modern bilimin, modernite diyebileceğimiz sürece içeriğini armağan eden rasyonalist ya da bilimist ruhun “nötr” mini peygamberleriydiler.¹⁹ Türk modernleşmesinin aydın-bürokrat önderlerinin yapmayı tasarladıkları şey, bu “mini” peygamberler farkında olmasalar da, apaçıkta: Türk toplumunu eğitim ve öğretim kurumları vasıtasıyla derin ve etkili bir sekülerizasyonu ya da modernleşme sürecinden geçirmek. Hirsch’in anularına başvurmak bu noktada anlamlı olabilir:

“Kemalist Türkiye’nin kendisinden beklediği ve talep ettiği ödevleri yerine getirecek durumda olmayan bir yüksek okul kapatılmış ve yerine yeni baştan bir üniversite, İstanbul Üniversitesi kurulmuştu. Başka bir deyişle: imzaladığım sözleşmenin temelinde — en azından benim görüşüme göre — bilimsel görüşlerimle tamamen özgür olmakla birlikte, Cumhuriyetin ilanının ilk onyılı içinde yapılanlara saygı duymam yatmaktaydı. Ama Türkiye’nin o tarihte aşağı yukarı 16 milyon kadar olan nüfusunun geleneksel hayat şartları, alışkanlıkları, adet ve görenekleri, tasavvur ve kurumları açısından bu dönüm noktasının ne kadar derin bir müdahale olduğunu, biz yabancı profesörlerden hangimiz sezebiliyorduk acaba? (...) Yüzyıllardır varlıklarını sürdüren ve halkın nezdinde dinle sıkı bağları olan bu kurumlar, birdenbire süpürülüp atılmış, yerlerinde doğan boşluk kapatılamamıştı. İçimizden hangimiz, halkın o güne kadar kullanageldiği bin yıldan da daha eski takvim hesabı yerine, 1. 1. 1926 tarihinde Hristiyan takviminin ve uluslararası saat hesabının geçirilmesinin zorluklarını ve buna karşı tepkileri değerlendirebilecek durumdaydık? Biz yabancılardan hangimiz, Anadolu

---

¹⁹ 1933’te Türkiye’ye gelerek İstanbul Üniversitesi’nde çalışmış bulunan felsefeci Hans Reichenbach’ın da içinde yer aldığı bir başka Yahudi kökenli bilimadamı grubunun, Amerika gibi başka batılı ülkelere göçetmek zorunda kalan Yahudi kökenli Viyana ekolü düşünürlerinin entelektüel ve politik tutumları, Nazi zulmüne uğrayan bilimadamlarının zihniyetleri konusunda ipuçları vermektedir. Onlar, Bauman gibi, Nazi Toplum Projesi’nin Aydınlanma Projesi’yle aynı entelektüel ve tarihsel kaynaklardan, yani modernite sürecinden beslendiğini düşünmüyorlardı. Bilimist tutumlarında görüldüğü üzere, onlar, tarihten, kültürden ve başka toplumsal faktörlerden arındırılarak onların üstüne, ya da dışına çıkarılmış “evrensel ve nötr” bir bilim anlayışının, Nazizmle mücadelelerinde kendilerine eşsiz bir silah sağladığını düşünüyorlardı. Modern İsrail ulus-devleti “onlar”la kuruldu. Aslında Naziler de onlar kadar “modern”di. Konuyla ilgili olarak bakınız, Philip Frank, *Modern Science and Its Philosophy*, New York: Arno Press, 1975, ss. 47-48, 247-8.; M. J. S. Hodge & G. N. Cantor, “The Development of Philosophy of Science Since 1900,” *Companion to the History of Modern Science*, Eds. R. Colby ve diğerleri, London and New York: Routledge, 1990, ss. 838-52.

köylüsüyle eğitim görmüş Türk arasındaki derin uçurumun bilincindeydik ki? Hangimiz bu eğitim görmüş kişilerin oluşturduğu tabakanın toplam nüfusa oranla ne denli ince kaldığını bilebilirdik? Hangimiz Türkiye Büyük Millet Meclisi denen parlamentonun terkipini ve gerçek gücünü yakından tanıyordu?”²⁰

Entellektüel diasporaya maruz kalan Alman bilimadamlarının yeni Türk üniversitelerine kabulü ve istihdamı olayı, genelde “insani değerler” açısından bakılarak bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Alman bilimadamlarının, hizmette buldukları üniversite kürsülerindeki çalışmaları ve başarıları ya da başarısızlıkları açısından, başka bir söyleyişle “bilimadamları” olarak başarıları ya da başarısızlıkları açısından bir değerlendirme yapmak da mümkündür ve hiç şüphesiz, yürüttükleri çalışmalara Türkiye’de üniversitenin şekillenmesi ve gelişimi açısından da bakılabilir. Ancak bu metnin konuyu ele alış konteksti onların bir başka açıdan, 1933 Türk Üniversite Devrimi’nin aydınlanmış-faillerinin üniversiteye yüklediği misyon açısından değerlendirilmesini gerektiriyor. Onların asıl başarılarını daha çok, yürüttükleri faaliyetin bilinçle gerçekleştirilmiş unsurları değil, bilinçdışı unsurları, düşünülmemiş, tasarlanmamış unsurları, yani, onların da farkında bulunmadıkları doğal sonuçlarıdır.

1933 Türk Üniversite Devrimi, misyonunu önemli ölçüde gerçekleştirmiş bir “Devrim”dir ve bu başarıda Türkiye’ye sığınan Alman bilimadamlarının payı büyüktür. Türkiye’de kaldıkları süre zarfında üniversite kürsülerinde dersler, halka açık konferanslar verdiler ve yeni Türk üniversiteleri için gerekli hoca kadrosunu, özellikle de “bilimist” bir kadro yetiştirdiler. Gerçekte yaptıkları şey, kendilerinin bilincinde olup olmamalarının hiçbir önemi bulunmaksızın, bilim icra etmekten daha fazla birşeydi. Onlar, “modernitenin ruhu” denilebilecek bir şeyi, rasyonalist ve bilimist bir zihniyeti ya da dünya görüşünü, “gelenekten muzdarip” bir topluma, ezici çoğunluğu geleneksel dünya görüşüne bağlı bir topluma, modernleşme ya da sekülerleşme sancıları çeken bir siyasi yapıya taşıdılar. Bu, cumhuriyetin kurucu kadrosunun da içinde yer aldığı bir “epistemik azınlığın” “klasik epistemik cemaat” karşısında güç kazanarak genişleyerek büyümesi gibi bir sonuca önemli katkılar sağladı. Bu katkı, bir anlamda, yeni devletin takviyesi, yeni Türk devletinin yönetici bürokratlarına halk desteğinin takviyesi anlamına gelir. Diasporaya maruz kalmış, Türk üniversitelerinde hizmet vermiş bulunan Alman bilima-

---

²⁰ Hirsch, A. g. e., ss. 292-93.

damları, yetiştirdikleri öğrenciler ve hocalar aracılığıyla, Türk modernleşmesinin ve sekülerleşmesinin “yabancı” aktörleri oldular. Türkiye’yi terkettiklerinde arkalarında artık, mensupları kabul etmeseler bile, modern bilime “seküler bir din olarak iman etmiş” bir “seküler müminler” cemaati vardı. Bunun “modern” Türk devleti ve hedefleri açısından önemli bir kazanç olduğu, şüpheye yer bırakmayacak ölçüde apaçıktır. Aynı şey “akademik ve entellektüel” kapasiteleri konusunda da öne sürülebilir mi? Bu nokta, tartışmaya açıktır.

4. KANEVİÇE

Türkiye’nin ve Türkiye’de yüksek öğretimin bugünkü şartları açısından bakıldığında, 1933 Üniversite Devrimi diye adlandırdığımız kurucu hamlenin ya da eylemin bugünkü üniversite ve bilim tartışmalarıyla ilgisi nedir? Hangi anlamda başlangıç hamlesi bugün ortaya çıkan sonuçları içermektedir? Başlangıç akt’inin üniversitenin “akademik ve bilimsel” faaliyetleri üzerindeki etkisi ne olmuştur? Türkiye’de üniversitenin geleceği konusunda ne tür önerilerde bulunulabilir? Türkiye kendi lokal “bilim cumhuriyet” ini ve dolayısıyla “homo civilitas”ın entellektüel hayattaki muadili “homo akademikus”unu (terim Bourdieu’nundur) yaratabilmiş midir? Türkiye’de üniversite “globalizasyon” çağının, ve benim tercih ettiğim bir terimle dile getirmek gerekirse “kokakolonizasyon” çağının neresindedir? Türkiye’de üniversite dünya akademik ve entellektüel pazarının neresindedir? Türkiye’nin “akademik sermayesi” hakkında neler söylenebilir? Sorular artırılabilir. Hepsine cevap vermek, burada imkansız.

Türkiye’de üniversite, ilk bakışta sonu gelmeyecekmiş izlenimi veren ve her “politik” bunalım döneminde tekrar sahneye çıkan bir “reform” histerisinden muzdariptir. Bu reform hareketlerinin faillerinin reformlarla yapmak istedikleri şey temelde, devrimci kuruluş ediminde mündemiç ana misyonu ve yönelimi korumaktır. Son zamanlardaki reform faaliyetinin belgesi “Yüksek Öğretim Tasarısı ve Taslağı”ndan da kolayca anlaşılabilir. Her reform tasarısında ve teklifinde olduğu gibi, değişen yalnızca “yönetmenlikler” ve bu yönetmenlikleri icraya koyan faillerdir. İçerik aynıdır: üniter toplum ve üniter devlete üniter bir üniversite. Her reform hareketinin arkasında aynı ideoloji veya “resmi” ideoloji: bilimizm. Yeni reform tasarısını gündeme getiren partinin politik toteminin “ampul” olması, bu noktada ilginç; Aydınlanma’nın ışığını sembolize ediyor. Eleştirel gözlerle bakıldığında, bu politik totem, çağdaş “panopti-

kon'un, dijital bir dünyanın sembolü. Yeni reform hareketinin mensupları, "İslami" aydınlanmayı değil, "dijital" aydınlanmayı savunuyorlar. Otoriteleri, meşruiyet kaynakları, Hz. Muhammed ve sünneti değil, "bilimist" ideolojinin bilimi. Bu yüzden onlar Hz. Muhammedsiz muhafazakarlar. Politik rakipleri kadar merkezîyetçiler; hem Avrupa Birliği Uyum Yasaları Paketi'nin mimarları hem de merkezîyetçi bir yeni üniversite reformu tasarısının mimarları. Sanki memleketin demokrasiye ihtiyacı var, üniversitenin yok! Merkezîyetçiliğe karşı merkezîyetçilik. Üniversitede "seçim" sistemine geçildiğinde, her şeyin süt-liman olacağını varsayıyorlar. Demokrasi seçimden ibaret, fakat her seçimli sistem demokrasi değildir. Hukukun olmadığı bir yapıda, seçimin ne anlamı olabilir! Türkiye'de üniversitenin temel sorunu, üniversitede hukukun olmamasıdır. Üniversitede bir üniversite hukuku olmadıkça, sınav sistemini merkezîleştirme'nin hiçbir anlamı ve yararı olamaz.

Yeni üniversite reformu tasarısının mimarlarının rakipleri de muhafazakar. Cumhuriyetin ve üniversitenin kurucuları devrimciydi; çocukları bütün devrimcilerin çocuklarıyla aynı kaderi paylaştılar, politik babalarının mirasını koruma savaşlarında "politik" muhafazakarlara dönüştüler. Fakat herşey gibi bu dönüşümün de bir bedeli vardı: politik muhafazakarlara dönüşürken, babalarının "devrimci ruhunu" kaybettiler. Daha spesifik tarzda dile getirmek gerekirse, onlar bu yüzden "Kemalistler" değiller artık, "Mustafa Kemalsiz Kemalistler." Politik rakipleriyle paylaştıkları şey, bilimist ideoloji üzerinde temellendirilmiş merkezîyetçilik.

Türkiye'de üniversitenin hakim özelliği, düşünce farklılıkları dahil, bütün farklılıklara kapalı monolitik bir yapıdır. İngilizce formülasyonu, söylemek istediğim şeyi daha iyi dile getiriyor: "university without difference." Başka terimlerle dile getirmek gerekirse, farklılıklara kapalı bilimsel/akademik cemaat/komünite ("academic or scientific community without difference.")

Türkiye'de üniversitenin sorunları bu tür bir yapıdan doğar: bütün üniter yapılar gibi bu üniter yapı da çok katı bir hiyerarşi sergilediği için, militer yapıları ya da militer komüniteleri andırır: akademisyenler ve akademik personel, "apoletsiz generallere" dönüşürler. Eleştiri ve yaratıcı düşünce, farklılıkların rahminde serpilir. Farklılıkları tolere edemeyen yapılar "homojenite"yle sonuçlanırlar; her tür homojenite boğucudur ve kafalarda ve fikirlerde homojenliği doğurur. Bu yüzden, yetmiş yılı aşkın bir üniversite hayatından geriye kalan birikim, sınırlı miktarda istisna ile,

“malumu ilam” konular hakkında yazılmış tezler; “kıravathı, efendi” düşünceler çöplüğüdür. Herşey tekrarın tekrarıdır. İnsanda, sonu gelmeyecekmiş izlenimi bırakan, lineer bir tekrar. Türkiye’nin bütün üniversitelerinde, bütün disiplinler, aynı ders içeriklerini okuturlar. Üniversite, “modernleşme”nin can damarı durumundaki işbölümünden bile yoksundur; her bölüm başka üniversitelerdeki aynı adı taşıyan bölümlerin yaptığı şeyi yapar. Akademik disiplinler içinde, üniversiteler arasında farklılık yoktur. Bu yüzden, üniversitelerin, fakültelerin ve bölümlerin kendilerine has “tarzları, içerikleri” ve dolayısıyla kişilikleri de yoktur; kişiliği olmadığı için üniversitenin “ruhu”ndan ve “aurası”ndan da söz edilemez. Türkiye’de üniversite, form olarak modern, içerik olarak değil. O, “bilim cumhuriyeti” değildir ve akademik mensuplarının kimliği “homo akademikus” değil, “homo pozitivismus”tur. Homo pozitivismus, ritüellerin adamıdır; onun için ritüeller akademik içeriklerden çok daha önemlidir. Homo pozitivismus, Comte’un “bilimsel rahibi,” Orient’deki gönüllü misyonerdir.

Farklılık yoksa eleştiri, eleştiri yoksa “bilimsel yaratıcılık” da yoktur. Türkiye’de, devasa problemleriyle toplum “burada,” üniversite “ötede, orada, dışarda” bir yerdedir. O toplumumuz için bir “lüks,” bir düşünce jimnastiği alanı gibidir; toplumun ihtiyaçları şöyle dursun, devletin ve başka egemen kurumların ihtiyaçlarına göre bile şekillenmemiştir. “Tomahawk” her yerde, Türkiye’de üniversite hiçbir yerdedir.

Türkiye’de üniversite, kurucu edimdeki misyonunu kaybetmiştir; toplumumuzu çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme misyonu, küresel pazarın ya da global bir dünyanın şartlarında eriyerek yok olmuştur ve bu aynı zamanda Türkiye’de üniversitenin ruhunu yitirmiş olması anlamına da gelir. Sorunun çözümü, ona yeni bir “grand” misyon bulmak değildir; sorunun çözümü, üniversitenin toplumumuzun fiili ihtiyaçlarına göre kendini yeniden dizayn etmesine imkan verecek bir politik ve hukuki düzenlemedir. Merkezi yönetim yalnızca “genel esasları” belirlemelidir; üniversitenin iç işleyişi, üniversitelerin kendilerine bırakılmalıdır. Üniversite sorunu yalnızca, üniversite iyi düzenlenmiş bir hukuk sistemi üzerine bina edilirse çözülebilir. ▽

KAYNAKLAR

- ARONOWITZ, Stanley, *Science as Power/Discourse and Ideology in Modern Society*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1988.
- ARSLAN, Hüsamettin, "Pozitivizm/Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi," *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Haz. Sebahattin Şen, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
- ARSLAN, Hüsamettin. *Epistemik Cemaat*, İstanbul: Paradigma, 1992.
- BAUMAN, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press, 1995.
- BRUNO, Latour. *Science in Action/ How to Follow Scientists and Engineers through Society?*, The Open University Press, Milton Keynes, 1987.
- CAPUTO, John D. "Postmetafizik Bir Rasyonaliteye Doğru," *İnsan Bilimlerine Prolegomena/Dil, Gelenek ve Yorum*, der. ve ter. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- COSER, Lewis A. *Masters of Sociological Thought/ Ideas in Historical and Social Context*, Harcourt Jovanovich, Inc., New York 1977.
- DANT, Tim. *Knowledge, Ideology and Discourse/ A Sociological Perspective*, Routledge, London and New York, 1991,
- FRANK, Philip. *Modern Science and Its Philosophy*, New York: Arno Press, 1975.
- HANKINS, Thomas L., *Science and Enlightenment*, London and New York: Cambridge University Press, 1985.
- HAYEK, F. A. *The Counter-Revolution of Science*, London: The Free Press of Glencoe, 1964.
- HIRSCH, Ernst E. *Anılarım/ Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Ankara: TÜBİTAK, 1977, s. 190.
- HODGE, M. J. S. & CANTOR, G. N. "The Development of Philosophy of Science Since 1900," *Companion to the History of Modern Science*, Eds. R. Colby ve diğerleri, London and New York: Routledge, 1990.
- KUMAR, Krishan. *Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society*, Harmondsworth: Penguin, 1978.
- LENZER, Gertrud. (Ed.), *Auguste Comte and Positivism/ The Essential Writings*, New York and London: Harher and Torchbooks, Harper and Row, 1975.
- MANNHEIM, Karl. *Ideology and Utopia/An Introduction to the Sociology of Knowledge* (Harcourt-Brace and Company, New York, 1936
- MATSON, Floyd W. *The Broken Image/ Man, Science and Society*, New York: Anchor Books, 1966.
- MIDGLEY, Mary. *Science as Salvation/ A Modern Myth and Its Meaning*, London and New York: Routledge, 1992;
- NISBET, Robert A. *The Sociological Tradition*, New York: Basic Books, 1966.

H. Arslan: *Aydınlanmış Devlet Patronluğunda Bilim*

- SCHOECK, Helmut. "Introduction," *Scientism and Values*, Eds.: H. Schoek and J. W. Viggins D., Van Nostrand Company Inc., New Jersey: Princeton, 1960.
- SOLLA, Price O. J. *De Little Science, Big Science*, Columbia University Press, New York and London 1963.
- SOLLA, Price, D. J. *De Science Since Babylon*, Yale University Press, New Haven and London 1975;
- SORELY, Tom. *Scientism and the Infatuation with Science*, London and New York: Routledge, 1991.
- VOEGELIN, Eric. *From Enlightenment To Revolution*, Ed.: J. H. Hollovel, Durham-Nodrth Carolina: Duce University Press, 1975.

